

Taisteluraivoiset soturit – katsaus berserkkien tutkimushistoriaan

Karolina Kouvola
Helsingin yliopisto

Johdanto

Tässä katsauksessa esittelen lyhyesti berserkkien tutkimushistoriaa keskittyen pääasiassa viimeisimpään tutkimukseen. Berserkkejä kuvataan keskiaikaisissa skandinaavisissa saagoissa värikkäästi; heitä ei voinut vahingoittaa teräksellä tai tulella eivätkä he tunteneet kipua. Ennen taistelua nämä soturit purivat kilpiään ja ulvoivat kuin sudet tai murisivat kuin karhut lietsoen itsensä lopulta raivoisaan tilaan. He liikkuivat usein ryhmissä, joihin kuului kolmesta kahtentoista berserkkiä. Usein berserkit olivat sukua toisilleen ja lähdekirjallisuuden perusteella ominaisuus saavuttaa taisteluraivo periytyi.

Viikinkiajan tutkimuksessa berserkkejä on lähestytty useista eri näkökulmista. Ilmiötä on tutkittu esimerkiksi kirjallisena motiivina, jolloin berserkkejä on tarkasteltu osana narratiivia ottamatta kantaa berserkkien historiallisuuteen sinänsä. Lisäksi berserkkejä on tutkittu muodonmuutoksen näkökulmasta keskittyen tarkastelemaan henkilöhahmon muuttumista taistelun aikana eläimen kaltaiseksi tai suoranaisesti eläimeksi, kuten sudeksi tai karhuksi. Berserkkien on myös arvioitu muodostaneen jonkinlaisen eliittisotureiden ryhmän, joka suojeli kuningatsta ja toi tälle ryöstösaalista. Mahdollisesti lähdeaineiston suppeudesta johtuen berserkkien tutkimus on rajoittunut lähinnä yksittäisiin artikkeleihin tai mainintoihin osana laajempaa tutkimusta.

Nimityksen *berserkr* on yleisesti arveltu tulleen muinaisnorjan sanoista *ber-* (karhu) ja *-serkr* (paita). Tällöin sana *berserkr* tarkoittaisi karhunnahkaista. Toisen tulkinnan mukaan sana *ber-* tulisikin sanasta *berr-* (paljas), jolloin *berserkr* tarkoittaisi paljasihoista eli alastomana tai ilman taisteluvarusteita taistelevaa. Kummallekin etymologialle löytyy perustelunsa. Roomalainen historioitsija Tacitus kuvaa teoksessaan *De Origine et situ Germanorum* miten germaanisoturit taistelivat alastomina tai ilman suojuksia. Karhuun viittaava selitys taas saa tukea arkeologisista lähteistä, joissa kuvataan esimerkiksi soturia kahden karhun välillä ja saagakertomuksista, joissa berserkkeihin yhdistetään eläimellisiä, usein karhuun tai suteen liittyviä piirteitä.

Varhaisin berserkit mainitseva kirjallinen lähde ajoittuu 800-luvun loppuun *Haraldskvæði-* nimiseen skaldirunoon. Runossa berserkit mainitaan hallitsijan luotettuina satureina.

Islantilainen oppinut Snorri Sturluson mainitsi *Ynglinga sagassa* berserkkien olevan Óðinn-jumalan sotureita, mikä on ainoa suora viittaus berserkkien yhteydestä Óðinniin keskiaikaisessa kirjallisuudessa. On kuitenkin mahdollista havaita lähdeaineistosta useampia epäsuoria viittauksia Óðinnin ja berserkkeinä pidettävien soturien yhteydestä. Näitä löytyy esimerkiksi tarinoista, jotka kertovat yksittäisen berserkin polveutuvan Óðinnista tai tarinoista, joissa esitetään berserkin olevan ainoa, joka kykenee näkemään Óðinnin valeasun läpi tämän ilmes-tyessä sotureille.

Merkittävimmät berserkeistä kertovat saagat ovat Arwen van Zantenin mukaan *Egils saga Skalla-Grímssonar*, *Hrólfs saga kraka*, *Hervarar saga*, *Örvar Odds saga*, *Ynglinga saga*, *Hárbarðssljóð*, *Vatnsdæla saga*, *Eyrbyggja saga*, *Grettis saga Ásmundarsonar*, *Laxdæla saga*, *Svarfdæla saga* (van Zanten 2007, 44). Nämä saagat ajoittuvat pääasiassa 1200-luvun alkupuolelta 1300-luvun puoliväliin, lukuun ottamatta *Hrólfs saga kraka*-saagaa, joka voidaan ajoittaa jopa vuoteen 1400.¹

Egil Kalju-Grimminpoika (Egil Skalla-Grímsson) kuvattuna 1600-luvun islantilaisessa käsikirjoituksessa. Egilin kerrottiin saavan raivokohtauksia ja muuttavansa muotoa niiden aikana. Hänet on tutkimuksessa yhdistetty berserkkeihin, vaikka Egil Kalju-Grimminpojan saaga ei mainitse hänen olevan berserkki.

Saagojen lisäksi *Skáldskaparmál* ja Saxo Grammaticuksen *Gesta Danorum* ovat olleet tutkimuksessa oleellisia lähteitä berserkkien tutkimuksessa. *Skáldskaparmál* sijoittuu Snorri Sturlusonin proosamuotoiseen Eddaan, joka ajoittuu noin 1220-luvulle. *Skáldskaparmál* muodostaa proosamuotoisen Eddan toisen osion, ja se koostuu merta hallinneen Ægirin ja myyttisen skaldin Bragin välisestä vuoropuhelusta. *Skáldskaparmálissa* annetaan muun muassa selityksiä *kenningeistä*² ja muista runousopillisista seikoista. *Skáldskaparmálissa* on viittauksia useisiin saagoihin, joissa esiintyy berserkkejä. Lisäksi *kenningit* ovat tuoneet arvokasta lisätietoa esimerkiksi taisteluun yhdistetystä symboliikasta ja merkityksistä.

Saxo Grammaticus kirjoitti Tanskaa ihailevan ja sen historiaa voimakkaasti mytologisoivan historiateoksen *Gesta Danorum* noin vuonna 1203. Saxo käytti useita skandinaavisia myyttejä ja kansantaruja lähteenään, mutta hänen teoksensa lähdearvoon on suhtauduttu tutkimuksen parissa

kriittisesti. Hän kuitenkin kertoo berserkkiveljeksistä, joiden kaikkien nimessä esiintyy tavalla tai toisella sana *björn*. Saxo kertoo myös *Hrólfs saga krakassa* esiintyvistä berserkistä Bjarkista,

¹ Tässä esittämäni ajoitukset perustuvat van Zantenin artikkeliin. Saagojen ajoituksista on kuitenkin eriäviä näkemyksiä johtuen pääasiassa lähdeaineiston fragmentaarisuudesta.

² Kenningit ovat runollisia kiertoilmauksia; esimerkiksi *Stýrir Parísborgar* (Pariisin hallitsija) tarkoittaa runossa tai tarinassa piispaa, samoin kuin *vín vitnis* (suden viini) merkitsee verta.

joka taistelee karhunhahmoisena kuninkaansa puolesta. Vaikka Saxon teos ei kertoisikaan historiallisista berserkeistä, osoittaa se kuitenkin motiivin ja saagojen levinneisyyden jo keskiajalla.

Berserkit akateemisessa tutkimuksessa

Yksi ensimmäisistä tutkijoista, joka tarkasteli skandinaavisia ja germaanisista soturiryhmiä oli itävaltalainen germanisti ja historioitsija Otto Höfler (1907–87). Höflerin teoriaa väritti hyvin voimakkaasti nationalistinen politiikka. Hän yhdisti berserkit germaaniseen *männerbunde* -salaseuraan, joka Höflerin mukaan määräytyi germaanista uskonnollista, poliittista ja sosiaalista elämää esihistoriasta moderniin aikaan. Höfler näki, että berserkit olivat samankaltainen nuorten miesten miehistymiseen tähtäävä salaseura. Höfler julkaisi tunnetuimman teoksensa *Kultische Geheimbünde der Germanen* vuonna 1934. Hänen poliittisesta agendastaan huolimatta teos avasi keskustelun germaanisten ja skandinaavisten soturiryhmien merkityksestä (Corrsin 2010, 218–219).

Kymmenkunta vuotta myöhemmin Mary Danielli esitti artikkelissaan *Initiation Ceremonial from Norse Literature* (1945), että berserkit olivat tärkeä tekijä muinaispohjoismaisessa initiaatiotilissä. Hän käytti lähteinään kertomuksia saagoista, etsien saagojen berserkkikuvauksista keskenään yhteneväisiä piirteitä. Daniellin mukaan jokaisessa kertomuksessa on löydettävissä samankaltaisia elementtejä: Nuori mies lähtee pois kotiseudultaan, päätyen tavallisesti Norjaan. Nuorukainen voittaa taistelun berserkkiä vastaan, minkä jälkeen hänet otetaan lämpimästi vastaan uudessa perheessään. Daniellin käyttämissä esimerkeissä nuorta miestä vastustaa joukko berserkkejä, jotka toimivat uuden tulokkaan haastajina ja initiaation johtajina. Tarina-aihelmalle on tyypillistä, että nuorta juhlietaan berserkin voittamisen jälkeen joko joulunaikaan tai muutoin talvella (Danielli 1945, 231). Daniellin teoria esittää berserkit osana *männerbunde* seuraten Höflerin ajatusta miesten muodostamasta ryhmästä, joka toimii myös uusien jäsenten initiaation ohjaajana.

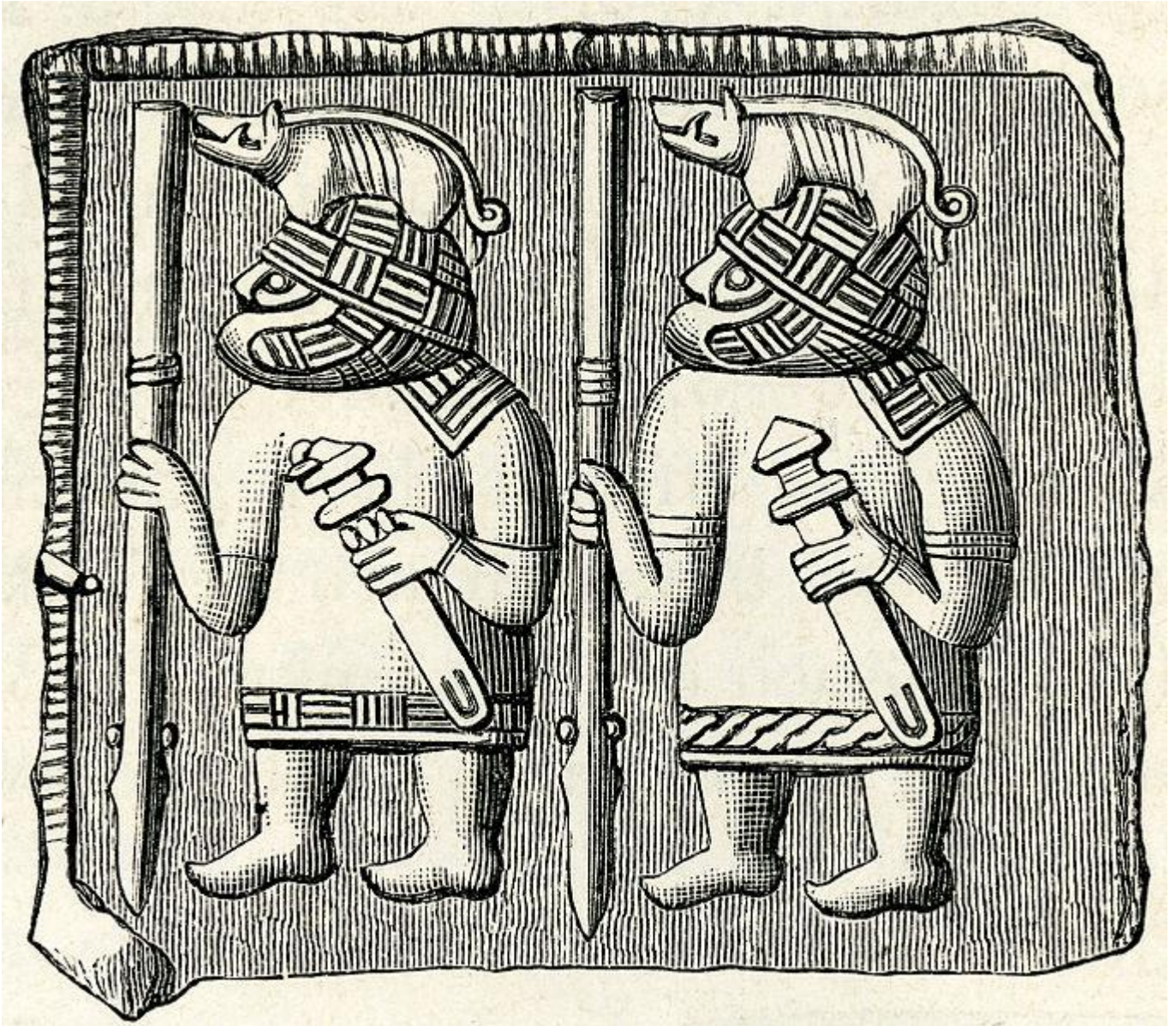
Vuonna 2000 ilmestyneessä tutkielmassaan Óðinnista Kris Kershaw jatkaa Daniellin ajatusta esittäessään, että berserkit olivat mukana nuorten miesten initiaatiossa. Initiaation jälkeen miehet olivat muuttuneet lapsuutensa taakse jättäneiksi satureiksi. Kershaw perustelee argumenttejaan esittämällä kohtauksia saagoista, joissa berserkit haastavat nuoria miehiä yksitellen taistelemaan kanssaan. Nuoren miehen voitto vastustajastaan on saattanut olla myös rituaalinen, jolloin kyse on ollut näytösluontoisesta taistelusta eikä varsinaisesta voimannäytöstä. Kershaw kuitenkin muistuttaa, että saagoissa berserkit kuvataan pikemminkin kaaosta edustavien jättiläisten kaltaisina kuin heeroksina. Tämä saattaa johtua siitä, että berserkkien alkuperäistä luonnetta ei enää sydänkeskiajalla muistettu tai tunnustettu, joten he jäivät hirviöiden kaltaisiksi kirjallisiksi motiiveiksi.

Åke V. Ström esitti vuonna 1982, että varhaisimmissa lähteissä berserkkejä ei vielä yhdistetty taisteluraivoon. Myöhemmin heihin kuitenkin yhdistettiin initiaatio, johon kuului voiman, urheuden ja sotataitojen koetusta. Ström pitää erittäin todennäköisenä, että rituaaliin kuului

ekstaattisia harjoituksia sekä mahdollisesti narkoottisten tai huumaavien aineiden, kuten karpässienien käyttöä. Kristillisenä aikana berserkit kiellettiin. Myöhempi kirjallisuus romantisoi berserkit unohtaen heidän alkuperäisen merkityksensä kuninkaiden suojelijoina ilman rituaalisia merkityksiä. (Ström 1982, 182–183) Samankaltaisen näkemyksen esittää myös Kershaw muutamaa vuosikymmentä myöhemmin tullessaan siihen johtopäätökseen, että berserkkien esiintyminen myöhemmissä lähteissä oli voimakkaasti romantisoitunutta. Heidän tehtävänsä oli toimia tarinassa päähenkilön vastustajina, joita päähenkilö pilkkaa ja jotka hän lopulta voittaa.

Minnesotan yliopiston professori Anatoly Liberman poikkeaa tulkinnassaan huomattavasti edellisistä *12th International Saga Conference*-konferenssissa Bonnissa pitämässään esitelmässä (2003). Hänen mukaansa berserkit eivät muodostaneet initiaatiota vaativaa ryhmää eikä sana *ber-* ole yhteydessä sanaan karhu. Berserkit mainitaan Óðinnin yhteydessä lähdekirjallisuudessa ainoastaan kerran, joten berserkeillä ei ollut Libermanin mukaan uskonnollista funktiota. Hän kuitenkin myöntää, että berserkit ovat mahdollisesti muodostaneet eliittiryhmän. Se, että berserkkejä vastaan säädettiin lakeja, tukee heidän historiallisuuttaan, mutta tällä ei välttämättä ollut mitään tekemistä uskonnollisten rituaalien tai jumalten kanssa. Liberman riisuu tutkimuksessaan berserkit myyttisistä aineksista tarkastellen heitä ainoastaan yhtenä soturiryhmänä muiden satureiden joukossa.

Århusin yliopiston uskontohistorian professori Jens Peter Schjødt vastaa Libermanin esitelmään omassa artikkelissaan *The Warrior in Old Norse Religion* (2011). Schjødt esittää, että berserkit olivat rituaalisesti yhteydessä karhuihin, sillä heidän tuli olla taistelutilanteessa karhujen kaltaisia. Berserkkiyteen on Schjødtin teorian mukaan kuulunut initiaatio, jossa berserkit ovat haastaneet kuninkaansaliin juominkeihin kokoontuneet miehet taistelemaan kanssaan. Vaihtoehtoisesti initioitava on saattanut taistella berserkin sijaan karhua vastaan. Óðinnin ja berserkkien yhteydestä todistavat *Hrólfs saga krakan* kuvaus, jossa Óðinn antaa ohjeita kuningas Hrólfille ja tämän miehille ennen taistelua sekä *Egils saga einhenda ok Ásmundar berserkjaban* kuvaus siitä, miten berserkit ovat uhraamassa Àsmundria Óðinnille kiitokseksi voitosta. Schjødt kuitenkin myöntää, että lähdeaineisto, joka tukisi tätä tulkintaa on erittäin rajallinen. Hän esittää, että Óðinnille omistautuneet soturit menivät kuolemansa jälkeen Valhallaan, joten Óðinnille omistautuminen takasi viikinkiajan käsityksen mukaan parhaimman mahdollisen kuolemanjälkeisen elämän ikuisine taisteluineen ja syöminkeineen.

Öölannista Torslundan pitäjältä löydetyssä metallilaaatassa on kuvattuna sotureita, joiden kypärää koristaa villisika-aihe. Tämänkaltaiset metallilaaatavat voivat viitata viikinkiajan sotureiden assosioitumiseen voimakkaina pidettyihin eläimiin.

Michael Speidel esittelee artikkelissaan *Berserks: A History of Indo-European "Mad Warriors"* (2002) berserkkien historiaa pronssikaudelta keskiajalle. Speidel esittää berserkkien tunnuksiksi taistelemisen ilman sotavarustuksia, ja jäljittää kirjallisten aineistojen perusteella ilmiötä halki Euroopan historian löytäen vastaavuuksia myös Pohjois-Amerikan intiaanien taistelutavoista. Speidelin teorian mukaan berserkit olivat osa indoeurooppalaista traditiota. Ensimmäiset maininnat heistä löytyvät kuvauksissa Assyrian hallitsijan Tukulti-Ninurtan sotajoukoista, joiden mukana oli ilman suojuksia taistelevia sotureita. Assyriasta Speidel siirtyy Välimeren alueen kautta kelttiläisiin ja germaaniisiin heimoihin. Hän esittää, että berserkkien loppu koitti kun käyttöön otettiin uudet sotamenetelmät, joita vastaan taisteluraivon vallassa ryntääminen ei enää ollut tehokkain iskukeino. Berserkit eivät Speidelin mukaan mahtaneet enää mitään kaukaa ampuville jousimiehille ja hevosen selässä nelistäville haarniskoituneille

sotilaille. Muista tutkimuksista poiketen Speidel pyrkii kuvaamaan berserkkien taisteluraivoa ja alastomana taistelemista maailmanhistoriallisena, erityisesti indoeurooppalaisena ilmiönä. Valitettavasti hänen artikkelinsa jää pintaraapaisuksi aiheesta, esitellen lähinnä sellaisia sota-historian merkintöjä, jotka voidaan mahdollisesti yhdistää taisteluraivoon tai alastomuuteen taistelukentällä.

Clive Tolley tutkii berserkkien yhteyttä shamanismiin teoksessaan *Shamanism in Norse Myth and Magic* (2009). Shamanismi oli tyypillistä erityisesti suomalais-ugrilaisille heimoille, ja viittauksia shamanististen näkemysten siirtymisestä Skandinaviaan löytyy esimerkiksi varhaisesta kirjallisesta aineistosta. Berserkkien yhteyttä shamanismiin ei ole tutkittu laajemmin, vaikka viitteitä siihen mahdollisesti löytyisikin lähteistä. Esimerkiksi berserkkien yhdistäminen juuri karhuihin voisi kertoa itäisestä vaikutuksesta, johtuen karhun merkittävästä mytologisesta asemasta suomalais-ugrilaisessa kansanperinteessä. Tolley tulee kuitenkin tutkimuksessaan siihen johtopäätökseen, etteivät berserkit vertaudu shamaaneihin, sillä toisin kuin shamaanien tapa taistella, berserkkien taisteluraivo on enemmänkin yksilöllisen voiman osoitus. Tolley'n tulkinnan mukaan berserkkien sotatansseihin kuulunut eläinpukujen ja naamioiden käyttäminen kuvasti pikemminkin sitä, millaisiksi soturit kuvittelivat itsensä kuin sitä, millaisia asusteita he itse asiassa käyttivät taistellessa.

Arwen van Zanten luokittelee artikkelissaan *Going berserk: in Old Norse, Old Irish and Anglo-Saxon Literature* (2007) berserkit kahteen eri luokkaan sen perusteella, miten heidät esitettiin lähdekirjallisuudessa. Ensimmäiseen luokkaan kuuluvat berserkit muodostavat ryhmän, joka elää yhteisön ulkopuolella ja hyökkää sitä vastaan. Toiseen luokkaan kuuluvat yksittäiset, sankarilliset berserkit, jotka palvelevat kuningasta ja ovat osa yhteisöä. van Zanten soveltaa luokitteluaan vertaamalla sitä varhaisiiriläiseen ja anglosaksiseen aineistoon. Hän havaitsee, että kirjallisuudessa esiintyvä berserkki-motiivi muodostaa moniulotteisen teeman. Useissa tapauksissa on vaikea erottaa, kerrotaanko lähdeaineistossa berserkistä vai tavallisesta sankarista. van Zantenin tutkimus edustaa tutkimussuuntausta, jossa berserkkejä tarkastellaan ensisijaisesti kirjallisessa kontekstissa ottamatta suoranaisesti kantaa siihen, onko berserkkejä todellisuudessa ollut olemassa siinä muodossa kuin mitä he lähdekirjallisuudessa esiintyvät.

Lopuksi

Berserkkien tutkimus omana ryhmänään alkoi 1930-luvulta ja jatkuu vilkkaana edelleen 2010-luvulla. Tutkimuksessa keskeisiksi keskustelunaiheiksi ovat nousseet kysymykset initiaatiosta ja sen muodosta sekä yhteydestä erityisesti Óðinn-jumalaan. Berserkkien historiallisuutta on kyseenalaistettu, sillä ainoat lähteet ovat pääasiassa kirjallisia. Tutkimuksessa on käytetty jonkin verran arkeologisia lähteitä, kuten hautalöytöjä sekä kuvia satureista metallilevyissä tai riimukivissä. Kirjallisten ja arkeologisten lähteiden välinen vuoropuhelu voi osaltaan vahvistaa käsityksiä berserkeistä omana erityisenä soturiryhmänään, mutta toisaalta tulkinnassa tulisi olla varovainen ja noudattaa erityistä lähdekritiikkiä. Useita berserkkeihin liitettyjä ominaisuuksia, kuten mahdollista yhteyttä johonkin tiettyyn jumalaan, on vaikea todentaa, lähdekirjallisuuden tarjotessa ainoastaan vihjeitä berserkkien ominaisuuksista.

Berserkkien tutkimuksessa on keskitytty ehkä liiaksikin yksittäisiin kuvauksiin berserkeistä ottamatta huomioon laajempaa kirjallista kokonaisuutta. Lähteissä esiintyvät berserkit ovat osa tarinaa ja he muodostavat selvästi oman tarinamotiivinsa. Saagojen ja muiden lähteiden yleisölle berserkit ovat olleet tuttuja eikä heidän merkitystään yhteisölle ole kerrottu tarkemmin. Näin ollen tutkijoiden vastuulle on jäänyt tulkita berserkkejä osana viikinkiaikaista maailmankuvaa. Tarinoissa berserkeillä on ollut usein päähenkilön sankarillisuutta korostava rooli, heidän esiintyessään vastakohtina päähenkilön taistelutaidoille tai älylle. Toisaalta osa saagoista kuvaa berserkit kunnioitettavina satureina, jotka toimivat kuninkaan vartiokaartissa tai muuten omaavat piirteitä, joita viikinkiajan yhteiskunnassa arvostettiin. Lopullista totuutta berserkkien luonteesta tuskin saavutetaan, mutta heidän tutkimisensa tarjoaa tietoa laajemmin viikinkiaikaisen kulttuurin maailmankuvasta.

Kirjallisuus

Corssin, Stephen D.

2010. "One Single Dance Form like the Sword Dance Can Open Up a Whole Lost World": The Vienna Ritualists and the Study of Sword Dancing and Secret Men's Unions between the World Wars. *Folklore* vol. 121 (2): 213–233.

Danielli, Mary

1945. Initiation Ceremonial from Norse Literature. *Folklore* vol. 56 (2): 229–245.

Kershaw, Kris

2000. *The One-Eyed God: Odin and the (Indo-)Germanic Männerbünde*. Journal of Indo-European Studies Monograph Number Thirty-Six. Washington: Institute for the Study of Man Inc.

Lieberman, Anatoly

2003. Berserkir: A Double Legend, Scandinavia and Christian Europe in the Middle Ages. – Simek, Rudolf & Meurer, Judith (eds.), *Papers of the 12th International Saga Conference Bonn/Germany, 28th July – 2nd August 2003*, 337–340. Bonn.

Schjødt, Jens Peter

2011. The Warrior in Old Norse Religion. – Steinsland, Sigurðsson, Rekdal, Beuermann (eds.), *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages*, 269–296. Leiden, Boston: Brill.

Speidel, Michael

2002. Berserks: A History of Indo-European "Mad Warriors". *Journal of World History* vol. 13 (2): 253–290.

Ström, Åke V.

1982. Berserker und Erzbischof. Bedeutung und Entwicklung des altnordischen Berserkerbegriffes. – Nils G. Holm (ed.), *Religious ecstasy: based on papers read at the symposium on religious ecstasy held at Åbo, Finland, on the 26th-28th of August 1981*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis; 11: 178–185. Stockholm : Almqvist & Wiksell International.

Tolley, Clive

2009. *Shamanism in Norse Myth and Magic*. FF Communications No. 296. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

van Zanten, Arwen

2007. Going berserk: in Old Norse, Old Irish and Anglo-Saxon Literature. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* vol. 63: 43–64.